

Дуња З. Величковић^[1]

Иновациони центар Универзитета у Нишу

Ниш (Србија)

Кратко или претходно саопштење

UDK: 316.652.3:2

DOI: 10.5937/socgod17-41975

ДИЈАЛОГ И КОНВЕРГЕНЦИЈА АКТЕРА РЕЛИГИЈСКОГ ПЛУРАЛИЗМА ИЛИ СУКОБ ЦИВИЛИЗАЦИЈА?

Сажетак: У раду се разматра улога религијског феномена кроз историју и у савремености, његове функције и третман од стране различитих актера (друштва, политичких покрета и истраживача). Поседно се критички проблематизује Хантингтонова теза о нужности сукоба цивилизација у 21. веку, која представља својеврсну идеолошку легијимацију актера неолибералног глобализма/новој светској поретка, за неоимперијалистичку предајорску интервенционистичку политику данас.

Насупрот Хантингтону, у раду се излаже идеја за дијалог и конвергенцијом актера религијског, етнокултурног и цивилизацијског плурализма и израђивање партнерства за мир, одрживи развој у свету и глобалну солидарност човечанства.

Кључне ријечи: религијски плурализам, сукоб цивилизација, дијалог и конвергенција, партнерство за мир и развој.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У овом раду разматрамо феномен савремене религије у процесима трансформације, контроверзне интерпретације њених функција и перспективе. Покушаћемо да потражимо одговор на нека питања, као што су: узроци ревивализације религије у савремености; могућности дијалога различитих религија и цивилизација уместо сукоба. Насупрот Хантингтоновој теорији о нужности сукоба цивилизација у XXI веку, у овом раду трагамо за претпоставкама и могућностима њиховог дијалога, сарадње и конвергенције. У њему пропитујемо социјално-културне претпоставке оживљавања и обнове религијског феномена и глобалне плурализације религије у савременом друштву. На основу проучавања литературе и истраживања социолога религије указујемо на сплет могућих фактора који детерминишу реактуелизацију и успон религијског феномена у савремености. Рад има форму прелиминарних разматрања на ову тему дефинисаних у облику радног теоријско-хипо-

[1] velickovicdunja@gmail.com

тетичког оквира. Понуђене опште и посебне хипотезе захтеваће додатну доградњу и прецизирање у теоријско-методолошком смислу како би могле послужити за шире продубљено емпиријско истраживање и теоријско-синтетичка уопштавања о овом комплексном феномену и његовим функцијама у друштвеном животу појединаца и друштвених група у савремености. У фокусу предмета могућег студиознијег рада на ову тему биће трагање за одговором на питање – под којим социокултурним и политичким условима религија као антрополошки феномен и идентитетска културна особеност постаје духовни органон културе мира, љубави, милосрђа, добротинства, солидарности и интеграције, а под којим део социјалне патологије и насиља, сукоба и дезинтеграције у друштву, свету и човечанству.

О ПРИРОДИ НОМО RELIGIOSUSA И ФУНКЦИЈАМА РЕЛИГИЈЕ И КОНФЕСИОНАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У ИСТОРИЈСКОМ И САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

Феномен религијског је најстарији облик друштвене свести и интегрални део комплексне антрополошке и културно-идентитетске структуре. Зато он, уз успоне и падове, кроз историју људског друштва жилаво истрајава, одолева бројним спорењима и контроверзама између теиста и атеиста, као и припадника друштвених покрета различитих погледа на свет.

У многоликом корпусу бројних наука различито је дефинисана комплексна природа човека од *Homo religiosus* преко *Homo sapiens*, *Homo politicus*, *Homo faber* до *Homo ludens* и *Homo consumens*. Извесно је да човек није само *Homo sapiens* и друштвено биће, већ и антрополошки тоталитет, биће које има мултикомплексни идентитет, чији значајни супстрат представља и религијско. Оно није само одлика индивидуалне емоционалне интелигенције (Goleman, 1995), већ и облик колективне друштвене свести и идентитета друштвених група, гекултуре народа, цивилизација, човечанства, простора.

Религија је човеково признање да постоји неко невидљиво биће (најчешће оличено у Богу и његовим пророцима), које управља нашем судбином, те да се молитвама и исповедним начином живота, који налаже духовна вера, може досећи божја самилост. Без обзира на различите конфесионе актере главне, велике религије имају слична етничко-духовна језгра – проповедају љубав и милосрђе међу људима, добротинство и солидарност.

Историјски развој религијске свести текао је од монотеизма ка политеизму, од многобоштва ка стварању великих конфесионих организација/црква и њихових асоцијација, као што су будизам (VI век пре нове ере), хришћанство (I век нове ере), ислам (VII век нове

ере). Данас живимо у веку глобалне плурализације вере (Berger, 2005). Основне функције сваке религије јесу: формирање погледа на свет, регулативна, интеграцијска и илузорно-компензаторска.

Положај и улога религије и религијског мења се кроз историју у зависности од бројних фактора, али пре свега: економско-социјалног развоја, напретка сазнања свести и културе процеса демократизације и модернизације друштва. Историја културе човечанства, развоја социјалне мисли, као и историја религије о томе су нам оставиле драгоцене записе, студије, сведочанства.

Груба класификација и периодизација успона и падова развоја религије кроз историју развоја људског друштва показује следеће: овај облик друштвене свести је доминирао у првобитној заједници, коезистирао са другим облицима друштвене свести (филозофијом и науком) у антици, робовласништву (Грчкој и Риму), да би у средњем веку поново постао преовладавајући облик друштвене свести и погледа на свет становништва. То је доба када је црква себе прогласила за „божјег изасланика на земљи”, постајући партнер у деоби и одржању државне власти и део владајуће феудалне касте, бранећи своје привилегије заједно са световном влашћу, дисциплинујући своје вернике и поданике преко разних форми инквизиција, али и проимперијалистичких похода у виду „крсташких ратова” у име очувања хришћанства, а у суштини за проширење богатства феудалне касте, чији су велепоседници били и црква и свештенство.

Успон ренесансе и хуманизма, а потом и просветитељства и модерне, текао је упоредо са настајањем младе буржоазије и развојем грађанске класе у градовима, чији ће идеолози ширити научну свест и критику феудалног друштва, његовог конзервативизма и аутократских облика монархистичког и цезаро-папистичког начина владања. На тој критици развиће се социјални покрети оспоравања феудализма који су носили просветитељску мисију и довели до изграђивања борбене либерално-демократске идеологије грађанске класе. Ту идејну припрему рушења феудализма као предмодерне традиционалне организације привреде, друштва, политике и културе можемо пратити од појаве филозофије природног права, либерализма и утопијског рано хришћанског социјализма. Тај ток се може пратити ишчитавањем радова Хобса, Спинозе, Лока, Русоа, Холбаха, Дидроа, Монтискијеа, Пејна, Мила... На успону просветитељства ширила се идеја грађанског либерализма и грађанске револуције у Европи и Америци, која је дошла на платформи о „царству разума” и лозинки „liberté, égalité, fraternité”. Грађански покрет, у савезу са трећим сталезом, срушио је

феудализам и његове традиционалне институције масовне доминације, док су нови парламенти донели законе о одвајању цркве и државе, прогласивши религиозна права у корпус приватних грађанских права.

Процеси капиталистичке репродукције модернизације, рационализације, као и научно-технолошки прогрес довели су до бројних етапа у развоју овог система у XIX и XX веку од либералне, преко монополистичке, до државног капитализма и, најзад, до савременог неолибералног корпоративног глобалног капитализма. У свим овим фазама капитализам је, мењајући реформама унутрашњи начин своје организације рада и управљања, преживљавао очувавајући аутономију цивилног друштва и одвојеност државе и цркве. Савремена историја религијског и црквеног живота показује амбивалентан однос између државе и цркве, конфесионалних заједница у погледу њихове аутономије и одбране верских права грађана. По правилу, у земљама тзв. развијене демократије верска права су постала интегрални део корпуса људских права и слобода, док су у земљама са дефицитом демократије она ограничена, а црква претворена у парадржавну институцију инструментализовану за идеолошко-културну легитимизацију владајуће номенклатуре и њене политике.

Критичке студије историје верских покрета и делатности њихових институционалних актера у преломним догађајима, као што су ратни сукоби, одбрана националних интереса, показују да су црквене институције подржавале државу. То је показала историја како западне цркве тако и православне цркве. За пример можемо узети Српску православну цркву, која је и у годинама турске владавине на овим просторима, верно остала са својим народом као фактор очувања идентитета, али и отпора окупатору. Она је у мраку Отоманске владавине имала интегративну саборну функцију. Српска православна црква ће, заједно са устаницима, почетком XIX века учествовати у борбама за ослобађање Србије и дефинитивног протеривања Турака са простора Србије и Балкана почетком XX века.

Компаративана анализа историчара, социолога, културолога и политиколога илуструје њихово ангажовање на страни актера различите социјалне и идејно-политичке оријентације. О томе постоје бројне студије о деловању религиозних конфесија на страни прогреса или регреса. Успон снага империјализма и фашизма у XX веку видљиво је подржан од стране католичке цркве и Ватикана. О томе говоре бројни злочини у Европи, на Балкану и простору Југославије, нарочито у концентрационим логорима (Аушвиц, Дахау, Јасеновац). Такође, у савремености, у геополитичким борбама за прераспodelу

ресурса, моћи и лидерства у свету, у померању граница духовне Јалте на Исток од стране господара глобализма препознају се „шапе” католичке интернационале.

Имплозија социјализма на Истоку резултанта је унакрсног деловања унутрашњих и спољних фактора, системске кризе монопартијског система који је блокирао развојне снаге друштва и геостратешких удара споља. У тим процесима уплетени су „прсти” Ватикана, посебно у источноевропским земљама и процесима распада Југославије. У постсоцијалистичким земљама, на процесима политичке и духовне демократизације, али и рестаурације и ретрадиционализације, дошло је до обнове религијског живота, легализације верских права и слобода. Истраживања социолога религије показују да је у овим земљама порастао број верујућих. Такође, побољшан је положај верских организација и институција. На делу су процеси плурализације религијског живота. Обновљен је рад теолошких факултета за едукацију новог свештенства. У „Социологији” В. И. Степанова (1999, стр. 73) се указује да је у Русији 1917. године било 46.457 цркава, 1026 манастира и 50.960 свештеника. Године 1936. број свештеника је пао на 5665. Поред тога, социолошка истраживања показују следећи динамички пораст религиозности становништва у Русији од 1989. до данас (Табела 1).

Феноменом десекуларизације и порастом броја верујућих захваћене су скоро све постсоцијалистичке земље. Ова тенденција се, између осталог, објашњава урушавањем владајуће идеологије и њеном заменом религијом у друштвеном животу, али и рестаурацијом капитализма на овим просторима, као и растућом кризом у друштву.

У савременом глобалном светском систему суочени смо са тенденцијама обнове религијског плурализма и његовом глобализацијом, али и индивидуализацијом религије и конфесионалних заједница. Упоредо са деловањем моћних тзв. великих „живих” религија (хришћанство: 2,38 милијарди, ислам: 1,91 милијарди, хиндуизам: 1,16 милијарди, будизам: 507 милиона, јудаизам: 14,6 милиона). Све је више секти и микроконфесија у свету. Према неким подацима данас постоји између 4000 и 4300 религија у свету. Ово, пак, говори да се и црква као посредник својом хијерахијом често отуђује од верника. Ту је тенденцију запазио и критиковао (у „Легенди о Великом инквизитору”) Фјодор Достојевски у свом роману „Браћа Карамазови” осуђујући инквизицијске процесе у Шпанији током XVI века када су се и кардинали понашали као недодирљиве судије, спремне да негирају Христово васкрсење.

Иако религијско представља најстарији духовни супстрат у антрополошкој структури личности и идентитарној култури друштвених група, иако постоје слична етичка вредносна језгра и циљеви између

главних религија (култура мира, милосрђа, љубави, добротинства, солидарности), историја је пуна примера злоупотребе вере и цркве у изван духовне сврхе (од личне борбе против јереси, а ради оспоравања људског права на слободу мисли, преко монтираних процеса инквизиција у борби против оних који су друге вере, преко „крсташких” и верских ратова у Европи и свету, до подршке реакционарних идеологија и покрета (фашизма) у XX веку, па до савремених злоупотреба идентитарних сукоба у геополитичке и геостратешке сукобе у свету). Нажалост, са таквом парком се наставља и у XXI веку – друговерујући се дехуманизују бројним стереотипима од стране религиоцентриста, етноцентриста и расиста и постају мета прогона и истребљења. Најновији пример тога је лицемерни однос Европске уније према мигрантима друге вере, које зауставља на својим границама, док пропагира идеологију мултикултурализма и отвореног демократског друштва.

Најзад, треба рећи да и Хантингтонова теорија о сукобу цивилизација, како је то оценио амерички социолог Имануел Волерстин, у суштини представља својеврсну транспозицију идеологије америчког империјализма оличеног у неолибеларизму и глобализму, као пројекту апсолутизације моћи крупног капитала, експлоатације и неједнакости без граница. Она је само допуна теорије Збигњева Бжезинског (1997) у борби за првенство, светску премоћ у лидерству и освајању и прерасподели ресурса у XXI веку. Западне НАТО интервенције под фирмом „хуманитарних” пројеката на Балкану, Блиском Истоку, у Африци и, најзад, у Украјини, управо то илуструју. Нажалост, у свим овим процесима аналитичари препознају, поред глобалне звери капитализма и белеге „шапа” моћних конфесија у савременом свету.

У наставку излажемо нацрт могућих општих и посебних хипотеза о улози религије у историји и савремености.

НАЦРТ ОПШТИХ И ПОСЕБНИХ ХИПОТЕЗА О УЛОЗИ РЕЛИГИЈЕ (РЕЛИГИЈСКОГ ФЕНОМЕНА) У ЖИВОТУ ЧОВЕКА И РАЗВОЈУ ДРУШТВА

1. Узлет и пад религије, по социолошком правилу, повезан је са кризама друштва, раскршћима цивилизација и изазовима човечанства. Кризе нису само историјска буњишта на којима израста коров и „цвеће зла” (Baudelaire), већ и плодна њива изазова за нову обраду са које може родити богат плод и жетва, рајски врт у коме васкрсава религија добротинства, љубави, милосрђа, солидарности, односно, сазнање да само солидарни и удружени са другима можемо градити нови свет, плодећи њиву живота, а не разајући мир у свету, достојанство и срећу човека и опстанак планете.

2. Компаративна историја културе и социјалног живота показује да је религија на путу од монтеизма ка политеизму и глобалном плурализму у савремености доживела различите плиме и осеке. При томе треба правити разлику између духовног развоја религијске свести и организационо-институционалне, тј. конфесионе праксе.

И пре појаве хришћанства постојали су бројни облици религијске праксе: будизам, паганизам. Многобоштво као форма раног религијског плурализма било је развијено у античкој Грчкој и Риму. Упоредо је опстајало са развојем филозофије и првих облика научне свести.

Монтескије, као први социолог религије и историје развоја политичких институција, у свом спису „О пореклу религије и верским питањима код Римљана” (1716), између осталог, показује у ком друштвеном контексту настаје легализација хришћанства, тј. како од прогањане секте постаје државна религија у време Константина Великог. Други истраживачи пишу о улози крсташких ратова, који су били у функцији јачања економске и политичке моћи феудалне класе. Они указују на сторију унутрашњих расцепа и диференцијацију на западно и источно хришћанство.

Руска револуција (1917) срушиће царизам и марксизам, и атеизам прогласити званичном идеологијом. У овом новом контексту настаје потискивање религије и православља. О томе говоре и подаци о броју цркава, духовника и верника пре и после Октобарске револуције. Нова социјалистичка власт прогласила је одвајање државе од цркве и маргинализовала деловање Православне цркве. После имплозије монопартијског социјализма (1989) настаје демократизација духовног живота и обнављање православља и других религија у Русији и источноевропским земљама.

3. Процеси узлета и поновне обнове и других облика религијске праксе видљиви су и код других религија и конфесија у савременом свету. Питер Бергер, социолог религије, истиче: „Данас се већина научника слаже да је теорија секуларизације суштински оповргнута, те да је наше доба сведок огромних ерупција религијских страсти... Религијски плурализам постаје прожимајућа чињеница друштвеног живота у савремености. Он је и постао глобализован феномен” (Berger, 2005).

У последњих двадесетак година значајно је у успону ислам као религија, посебно екстремни фундаменталистички покрети у оквиру њега. Они настају као одговор на неразвијен положај ових земаља светске периферије, њихову маргинализацију, сиромаштво и агресивну политику насиља Запада на суверенитет ових земаља.

У савремености, посебно на Западу и САД, шире се нови религијски покрети „New Age”. Представљају својеврстан облик супкултуре

и контракултуре нове младе генерације, као и покрет алтернативне духовности и својеврстан „протест против модерног доба” (Хантер). У ери информатичког, умреженог друштва настао је процват алтернативних религија и ширење тзв. личних, виртуелних и покретних храмова, који задовољавају индивидуалне духовне потребе нових генерација, којима традиционалне велике религије делују превише хладне и бирократизоване. То је и разлог све већег интересовања младих за нове религијске покрете и источњачке религије (будизам, хиндуизам...).

4. Хантингтонова теорија о нужности сукоба цивилизација, на основу религијских разлика у XXI веку, представља једнострану интерпретацију експлозије и успона нове фамилије идентитарних сукоба (Франса Тиал) у последњих тридесет година. Она прикрива стварну матрицу друштвених неједнакости и предаторске циљеве снага крупног капитала и неолибералног глобалног тоталитаризма, као суштину актуелних сукоба на релацији Север–Југ у сваременом светском систему.

5. Балкан, као геопростор сусрета различитих цивилизација и култура је најчешће узиман као пример региона „недовршеног мира” и перманентне производње „вишка историје”. Притом се заборавља да су у производњи „вишка историје” на овом простору велике силе „мешале карте”. Оне су, ради својих геостратешких интереса, подстицале и управљале конфликтима на Балкану. Религијске и етничке разлике на овом простору су инструментализовано коришћене као повод за дизање тензија, раст дистанце међу суседима и ширење идеологија мржње и зла.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Време је да нове генерације одрастају у миру, респектујући културну, религијску и етичку разноликост, изграђујући културу мира и сарадње, позитивну конкуренцију у партнерству за развој и интеграцију Балкана. У овом контексту и међурелигијски дијалог треба да служи јачању међусобног поверења. Крајње је време да се, у духу поруке патријарха Павла: „Будимо људи”, схвате речи великог борца за мир – Махатме Гандија: „Сви су људи браћа и ни једно људско биће не би требало да нам буде туђе...За мене родољубље је исто што и човечанство. Ја сам родољуб будући да сам човек и човекољуб. У ненасилју је човеково достојанство.” Нове генерације на Балкану треба да реактуелизују лозинку балканских социјалиста „Балкан балканским народима”, као и да прихвате поруку старог Даничића да родољубље не мора увек да облачи ратничку униформу и следи културу смрти, већ „да се за отаџбину може гинути на сваком послу”.

ПРИЛОЗИ

Табела 1. Пораст религиозности у Русији у периоду од 1989. до 2013. године

Година	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	2013.
Процент религиозног становништва у Русији	18,6%	30%	39%	40%	43%	67%

Извор: Stepanov, 1999.

ЛИТЕРАТУРА

- Berger, P. L. (2005). "Orthodoxy and Global Pluralism". *Democratization* 13 (3): 437–448. doi:10.3200/DEMO.13.3.437–448.
- Barker, A. (2004). *New Religious Movements*. Niš: Zograf. [In Serbian]
- Brzeziński, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. USA: Basic Books.
- Dostoevsky, F. M. (2006). *The Brothers Karamazov*. Beograd: Novosti. [In Serbian]
- Galtung, J. (1999). *Peace by peaceful means*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Gandhi, M. (2008). *Non-violent Resistance*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. USA: Bantam Books.
- Huntington, S. P. (1998). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Kariapen, K., Furman D. E., Filotov, S. B. (2000). *Religion in contemporary mass knowledge of post-Soviet Russia*. Moskva: SPb. [In Serbian]
- Maalouf, A. (2003). *Les identités meurtrières*. Beograd: Paidea. [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2010). *Homo religiousus and a culture of peace*. Niš: JUNIR. [In Serbian]
- Montesquieu, Ch. (2004). *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*. Beograd: Utopija. [In Serbian]
- Stepanov, V. I. (1999). *Sociology*. Moskva: Slovar.
- Šušnjić, Đ. (1998). *Sociology of religion*. Beograd: Čigoja. [In Serbian]
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: an introduction*. USA, Durham: Duke University Press.
- Available at <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/religion-by-country>

Dunja Z. Veličković

University of Niš

Innovation Center

Niš (Serbia)

DIALOGUE AND CONVERGENCE OF ACTORS OF RELIGIOUS PLURALISM OR CLASH OF CIVILIZATIONS?

Abstract: *The paper discusses the role of the religious phenomenon throughout history and in modern times, its functions and treatment by various actors (society, political movements and researchers). Huntington's thesis on the necessity of the clash of civilizations in the 21st century, which represents a kind of ideological legitimization of actors of neoliberal globalism/new world order, for neo-imperialist predatory interventionist politics, is especially critically problematized.*

Contrary to Huntington, the paper presents pleas for dialogue and convergence of actors of religious, ethnocultural and civilizational pluralism and building a partnership for peace, sustainable development in the world and global solidarity of humanity.

Keywords: *religious pluralism, clash of civilizations, dialogue and convergence, partnership for peace and development.*